

การศึกษาผลงานจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี

Study of Mural Paintings in the Chapel Wat Samuha Pradittharam Sao Hai district Saraburi Province

จตุรัส อนุกุล

Chutirach Anukool

Received: November 11, 2025

Revised: December 25, 2025

Accepted: December 30, 2025

บทคัดย่อ

การศึกษาผลงานจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดสมุหประดิษฐาราม ในประเด็นเรื่องราว ความเชื่อ การจัดวางภาพ ตำแหน่งของภาพและปรากฏการณ์ร่วมสมัยในงานจิตรกรรม และเพื่อเป็นข้อมูลในการอนุรักษ์และเผยแพร่เกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังในวัดสมุหประดิษฐาราม

ผลการวิจัยพบว่า พระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานว่าสร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จิตรกรใช้เทคนิคการวาดภาพแบบไทยประเพณี ผสมผสานกับคตินิยมแบบจีน ในบางส่วนของภาพ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องหลวิชัยควี และสมุทรโฆษ ที่มีรูปแบบไม่เป็นไปตามขนบธรรมเนียมนิยมที่เคยสืบทอดกันมา

1. ประเด็นเกี่ยวกับเรื่องราว ความเชื่อ ของภาพจิตรกรรม ภาพจิตรกรรมที่พบภายในพระอุโบสถ วัดสมุหประดิษฐาราม เป็นเรื่องราวของวรรณคดี 2 เรื่อง คือ เรื่องหลวิชัย ควีและสมุทรโฆษ ซึ่งแตกต่างจากภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยทั่วไปที่นิยมวาดภาพพุทธประวัติ มีความเชื่อเรื่องการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วจากภาพพระมาลัยเสด็จโปรดสัตว์นรก ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติจากประเพณีแห่กระต๊อเสียผีและการแห่บั้งไฟขอฝน

2. การจัดวางภาพและตำแหน่งของภาพ ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐารามมีการจัดวางภาพดังนี้ ผนังด้านหลังพระพุทธรูปประธานเขียนภาพการละเล่น วิถีชีวิตชาวไทยวนและพระมาลัยโปรดสัตว์นรก ด้านตรงข้ามพระประธานเขียนภาพประเพณีการแห่บั้งไฟและการแห่กระต๊อเสียผี ภาพผนังข้างด้านขวามือพระประธานเขียนภาพวรรณคดีเรื่อง หลวิชัย ควี ผนังซ้ายมือพระประธานเขียนรูปวรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษ บริเวณคอสองทั้งสองด้านเขียนภาพลวดลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง

3. ปรากฏการณ์ร่วมสมัยในงานจิตรกรรมฝาผนัง ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐารามได้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตร่วมสมัยของคนพื้นถิ่นกับวัฒนธรรมจีนได้อย่างชัดเจน ส่วนหลักของภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม นอกจากจะเขียนภาพเรื่องราวของวรรณคดีแล้ว จิตรกรยังได้สอดแทรกเรื่องราวร่วมสมัยไว้เป็นส่วนรองหรือส่วนย่อยอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นประเพณี วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ การแต่งกาย อาคารบ้านเรือนแบบจีน เรือสำเภา เรือกำปั่นตะวันตก เป็นต้น ส่วนการได้รับอิทธิพลตะวันตกคือการเขียนภาพแบบทัศนียภาพมีระยะใกล้ไกลซึ่งผู้เริ่มต้นในประเทศไทยคือจิตรกรชาวอินโง่ง

ในประเด็นการอนุรักษ์และเผยแพร่องค์ความรู้หลังจากทำการศึกษา ได้จัดทำภาพถ่ายเป็นสำเนาหากอนาคตจิตรกรรมลบเลือนภาพต้นฉบับเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ในการซ่อมแซมในอนาคตและนำองค์ความรู้ที่ได้มาจัดทำสื่อในรูปแบบ e-book เผยแพร่ในสื่อออนไลน์

คำสำคัญ : จิตรกรรมฝาผนัง พระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม อำเภอเส้าไห่ จังหวัดสระบุรี

Abstract

This study examines the mural paintings in the ordination hall (ubosot) of Wat Samuhapradittaram, Sao Hai District, Saraburi Province. The research objectives were to analyze the mural paintings of Wat Samuhapradittaram in terms of narratives, beliefs, image composition, positioning of images, and contemporary phenomena depicted in the paintings, and to provide data for the conservation and dissemination of information about the mural paintings at Wat Samuhapradittaram.

The research findings reveal that the ordination hall of Wat Samuhapradittaram is a brick and mortar structure with evidence indicating its construction during the reign of King Nangklao (Rama III). The artist employed traditional Thai painting techniques combined with Chinese aesthetic influences in certain portions of the work. The narratives depicted include the literary works Luang Wichai Khawi and Samuttakhot, presented in a format that deviates from conventional traditions previously transmitted.

1. Narratives and Beliefs in the Paintings: The mural paintings found within the ordination hall of Wat Samuhapradittaram depict two literary works: Luang Wichai Khawi and Samuttakhot. This differs from typical mural paintings that commonly portray the Buddha's biography. The paintings convey beliefs about karmic retribution through images of Phra Malai visiting hell beings, beliefs concerning supernatural elements from the traditions of floating krathong to ward off spirits and rocket festivals for rain-making ceremonies.

2. Image Composition and Positioning: The mural paintings in the ordination hall of Wat Samuhapradittaram are arranged as follows: the wall behind the principal Buddha image depicts entertainment, the lifestyle of Thai Yuan people, and Phra Malai blessing hell beings; the opposite wall shows rocket festival traditions and krathong processions to ward off spirits; the right wall depicts the literary work Luang Wichai Khawi; the left wall illustrates the literary work Samuttakhot; the four corners feature decorative patterns of rice offering bouquets and kan yaeng stems.

3. Contemporary Phenomena in Mural Paintings: The mural paintings in the ordination hall of Wat Samuhapradittaram clearly demonstrate the contemporary lifestyle of local people integrated with Chinese culture. Beyond the main literary narratives, the artist incorporated contemporary stories as secondary or subsidiary elements, including traditions, lifestyles, culture, beliefs, clothing styles, Chinese-style buildings, junks, and Western gunboats. Western influence is evident in the landscape painting technique with foreground and background perspective, pioneered in Thailand by the artist Khrua In Khong.

Regarding conservation and knowledge dissemination after the study, photographic copies were made so that if the original paintings faded in the future, these copies will be useful for future restoration. The acquired knowledge was also used to create an e-book for dissemination online.

Keywords: Mural paintings, Chapel Wat Samuha Pradittharam, Sao Hai District Saraburi Province

บทนำ

จิตรกรรมไทยประเพณี คือจิตรกรรมไทยที่มีความประณีตที่สร้างสรรค์สืบต่อกันมาตั้งแต่อดีต จนเป็นลักษณะประจำชาติ นิยมเขียนบนฝาผนังภายในอาคารหรืองานศิลปะประยุกต์ที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนาและบุคคลชั้นสูง คือ อุโบสถ วิหาร พระที่นั่ง บนแผ่นผ้า (ภาพพระพุทธรูป) บนกระดาน (สมุดไทย) โดยเขียนด้วยสีฝุ่นตามวิธีการของช่างเขียนไทยแต่โบราณ นิยมเขียนเรื่องเกี่ยวกับอดีตพระพุทธเจ้า พุทธประวัติ ทศชาติชาดก ไตรภูมิ วรรณคดี และชีวิตไทย ส่วนใหญ่นิยมเขียนประดับผนังอุโบสถ วิหาร จิตรกรรมไทยประเพณี เป็นศิลปะแบบอุดมคติ ที่แสดงออกทางความคิดที่สัมพันธ์กับเนื้อเรื่องและความสำคัญของภาพ มีลักษณะเด่น งามสง่า ด้วยลีลาอันชดช้อย แสดงความรู้สึกปิติยินดี หรือเศร้าโศกเสียใจด้วยอาภัพภัยหรือทำทาง หากเป็นรูปยักษ์รูปมาร จะแสดงออกด้วยใบหน้าและท่าทางที่บิดเบี้ยว แข็งขัน ส่วนพญาวานรและเหล่าวานรแสดงความโลดคล่องแคล่วว่องไวด้วยลีลาท่วงท่าและหน้าตา พวกชาวบ้านธรรมดาสามัญจะเน้นความรู้สึกตกขบขัน สนุกสนาน ร่าเริงหรือเศร้าเสียใจออกทางใบหน้า ส่วนช้างม้าและเหล่าสัตว์ทั้งหลายก็มีรูปแบบแสดงชีวิตเป็นธรรมชาติ (จิตรกรรมไทยประเพณี. 2564. ออนไลน์)

วัดสมุหประดิษฐารามสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร) ต้นตระกูลกัลยาณมิตร สร้างเพื่ออุทิศให้แก่มารดา เมื่อสร้างเสร็จแล้วจึงได้น้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวง และสันนิษฐานว่าครั้งหนึ่งวัดแห่งนี้ เคยใช้เป็นสถานที่ทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการในจังหวัดสระบุรี ก่อนถูกยกเลิกไปภายหลังพระอุโบสถสร้างเสร็จเมื่อประมาณ พ.ศ. 2404 หน้าบันเป็นปูนปั้นรูปตราแผ่นดินรัชกาลที่ 3 ประดับลวดลายดอกไม้และสิ่ง สัตว์ลักษณะกระทรงมหาดไทย มีซุ้มประตูกำแพงแก้ว ด้านหน้าพระอุโบสถได้รับอิทธิพลศิลปกรรมจีน กรอบซุ้มประตูด้านหลังอุโบสถ และลวดลายเชื่อมงานบนบานประตู เป็นทวารบาลแบบจีน ยืนบนหลังสิงโต พระประธานในอุโบสถ มีนามว่า พระพุทธรัชกาลยงมิตรประดิษฐาราม เป็นพระปางมารวิชัย หล่อโลหะลงรักปิดทอง อัญเชิญมาจากสุโขทัย (วัดสมุหประดิษฐาราม. 2564. ออนไลน์) พระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม เป็นวัดที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานว่าสร้างในราวรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 แล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 4 บูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวเมืองสระบุรีในสมัยนั้นส่วนใหญ่เป็นคนไทยพื้นบ้านและเป็นคนกลุ่มน้อยได้แก่ คนไทยเชื้อสายไทยวน ซึ่งถูกกวาดต้อนมาจากเชียงแสนรวมถึงชาวจีนและชาวกะเหรี่ยง ดังนั้นภาพจิตรกรรมที่วัดสมุหประดิษฐารามจึงปรากฏภาพ

วิถีชีวิตของชนกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ที่น่าสนใจ

จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่าภายในพระอุโบสถมีจิตรกรรมฝาผนังแบบไทยประเพณีเขียนด้วยสีฝุ่นฝีมือแบบสกุลช่างหลวง แบ่งภาพเป็นห้องๆ เนื้อหอน่าสนใจต่างทั้งสี่ด้าน เขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง บนผนังด้านขวาหลังพระประธานเขียนภาพวิถีชีวิตในอดีตเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีและการละเล่นพื้นบ้านของชาวไทยวน นอกจากนั้นยังเขียนเรื่อง หลวิชัยคำและเรื่องสมุทโฆษคำฉันท์ จิตรกรรมฝาผนังยังสอดแทรกวัฒนธรรมประเพณีการดำรงชีพของชาวไทยวนในสมัยรัชกาลที่ 5 ไว้ที่น่าสนใจ ดังนั้นในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาผลงานจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสมุทประดิษฐาราม เพื่อการอนุรักษ์และเผยแพร่ จิตรกรรมฝาผนังวัดสมุทประดิษฐาราม ปัจจุบันยังอยู่ในสภาพดีพอสมควร และยังไม่มีการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อเผยแพร่มาก่อน หากไม่ทำการศึกษาวิจัยรวบรวมความรู้เหล่านี้ไว้ภายหน้าภาพจิตรกรรมอาจลบเลือนสูญหายไป ซึ่งในการศึกษาเบื้องต้นพบว่าเป็นงานจิตรกรรมแบบร่วมสมัยในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีรูปแบบ วิธีการ เรื่องราว ลวดลายแตกต่างจากต่างจิตรกรรมไทยประเพณีดั้งเดิม ดังนั้นควรที่จะได้ศึกษาวิจัย เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ดังกล่าว จะทำให้ประชาชนทั่วไปรู้จักกันอย่างแพร่หลายมากขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลงานจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสมุทประดิษฐาราม ในประเด็นเรื่องราว ความเชื่อ การจัดวางภาพตำแหน่งของภาพและปรากฏการณ์ร่วมสมัยในงานจิตรกรรม
2. เพื่อเป็นข้อมูลในการอนุรักษ์และเผยแพร่เกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังในวัดสมุทประดิษฐาราม อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี ในรูปแบบ e - book ในสื่อออนไลน์และสิ่งพิมพ์

ขอบเขตของการวิจัย

1. ประเด็นที่ศึกษา

ศึกษาวิเคราะห์ผลงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดสมุทประดิษฐาราม ในประเด็น

- 1.1 เรื่องราว ความเชื่อ จากจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏ
- 1.2 การจัดวางภาพและตำแหน่งของภาพ
- 1.3 ปรากฏการณ์ร่วมสมัยในงานจิตรกรรมฝาผนัง

2. ประเด็นการอนุรักษ์และเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสมุทประดิษฐาราม

- 2.1 นำข้อมูลที่ได้ไปเผยแพร่ทั้งรูปแบบฐานข้อมูลออนไลน์และสิ่งพิมพ์

3. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้กลุ่มประชากรคือภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดสมุทประดิษฐาราม

4. ตัวแปรที่ศึกษา

- 3.1 ตัวแปรอิสระ ได้แก่ ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสมุทประดิษฐาราม
- 3.2 ตัวแปรตาม ได้แก่ องค์ความรู้ด้านเรื่องราว ความเชื่อ จากจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏ

การจัดวางภาพ ตำแหน่งของภาพและปรากฏการณ์ร่วมสมัยในงานจิตรกรรมฝาผนัง โดยใช้แนวคิดทฤษฎีของงานจิตรกรรมไทยแบบประเพณี และแนวคิดจิตรกรรมไทยร่วมสมัยของชรัอินโข่ง มาเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. แหล่งข้อมูล

พระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสำรวจ แบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 เก็บข้อมูลเอกสาร บทความวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยการศึกษาค้นคว้า รวบรวมจากแหล่งต่าง ๆ เช่น หนังสือ เว็บไซต์ อินเทอร์เน็ต และวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้

3.2 เก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสำรวจ บันทึกภาพนิ่งด้วยกล้องดิจิทัล

3.3 เก็บข้อมูลโดยแบบสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการและการสังเกต โดยสัมภาษณ์พระในวัดสมุหประดิษฐารามหรือผู้รู้ในท้องถิ่น

4. สถานที่ในการเก็บข้อมูล

ภาคสนามลงพื้นที่เก็บข้อมูลในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี

5. การจัดการข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนั้น การวิเคราะห์ข้อมูลจึงดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยสรุปข้อมูลจากข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม

ผลการวิจัย

พระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 แล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 4 บูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำการซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างในวัดทั้งหมด คือ พระอุโบสถ ศาลาเล็ก-ใหญ่ ฼หมุ่กุฏิ หอระฆัง จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถเป็นจิตรกรรมแบบไทยประเพณีเขียนด้วยสีฝุ่นฝีมือแบบสกุลช่างหลวง แบ่งออกเป็นสองช่วง คือ ช่วงบนตั้งแต่ระดับเหนือขอบบนของประตูหน้าต่างขึ้นไปจรดเพดาน เขียนภาพลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งเหมือนกันหมดทั้งสี่ด้าน ช่วงล่างระหว่างประตู และหน้าต่างเขียนภาพเล่าเรื่องแบ่งภาพเป็นห้องๆ ที่ผนังสกัดด้านหน้า เป็นเรื่องประเพณีพื้นบ้าน แบ่งเป็นสองด้าน คือด้านขวาเป็นภาพประเพณีแห่บั้งไฟและด้านซ้ายเป็นภาพประเพณีแห่กระทงเสียว ผนังสกัดด้านหลัง แบ่งเป็นสองด้าน ด้านซ้ายมือพระประธานเป็นเรื่องพระมาลัยเสด็จโปรดสัตว์นรกและด้านขวามือพระประธานเป็นภาพชีวิตชาวบ้าน

ความโดดเด่นของจิตรกรรมในพระอุโบสถ อยู่ที่ฉากบ้านเรือน วิธีชีวิตในท้องถิ่น ประเพณี วัฒนธรรม ของชาวไทยวน เห็นได้จากประเพณีแห่กระทงเสียว ประเพณีการแห่บั้งไฟ การเล่นตะเตกร้อ การเล่นขี้ม้าส่งเมือง การแต่งกายของชายหญิงชาวบ้าน เช่นหม่มผ้าเอวียงบ่า นุ่งผ้าซิ่นยาว เกล้ามวย บางคนไว้ผมมวยแบบลาว เด็กเปลือยกายไว้ผมจุก ชายไทยวนนุ่งผ้าโจง ไม่สวมเสื้อไว้ผมทรงมหาดไทย คือ โคนรอบศีรษะ เหลือเฉพาะบริเวณกระหม่อม ซึ่งเป็นทรงผมที่นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาพบ้านเรือนที่ได้รับอิทธิพลจีน เป็นตึกสองชั้นก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องกาบ ประตุนหน้าต่างและหน้าต่างประดับลวดลายปูนปั้น นอกจากนั้นยังสอดแทรกภาพการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติมีภาพสำเภาจีนและสำเภาแบบตะวันตก การเขียนภาพแบบทัศนียภาพ อันเป็นที่นิยมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา

ผลการศึกษาวิเคราะห์ผลงานจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐารามแบ่งออกเป็นประเด็นต่างๆ

3 ประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้

1. ประเด็นเกี่ยวกับเรื่องราว ความเชื่อ ของภาพจิตรกรรม ภาพจิตรกรรมที่พบภายในพระอุโบสถ วัดสมุหประดิษฐาน เป็นเรื่องราวของวรรณคดี 2 เรื่อง คือ เรื่องหลวิชัย คาวีและสมุทรโฆษ ซึ่งเรื่องราวความเชื่อ เนื้อหาแตกต่างจากภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยทั่วไปที่นิยมวาดภาพพุทธประวัติ นอกจากนั้นยังพบว่ามีการนำเสนอความเชื่อเรื่องการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วจากภาพพระมาลัยเสด็จโปรดสัตว์นรก ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติจากประเพณีแห่งกระทงเสียผีและการแห่บั้งไฟขอฝน เป็นต้น

ผู้วิจัยได้สันนิษฐานว่าสาเหตุของการนำเรื่องหลวิชัยคาวีมาเขียนไว้ที่พระอุโบสถแห่งนี้เนื่องจาก เจ้าพระยานิกรบดินทร (โต) ผู้สร้างวัดมีความสนิสนิยมเป็นพระสหายที่รักกันยิ่งกัรัชกาลที่ 3 ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เจ้าพระยานิกรบดินทร (โต) ได้ถวายตัวรับใช้เป็นข้าหลวงเดิมในกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทำราชการในกรมท่าเกี่ยวกับการค้าขายสำเภา ได้รับสมญานามว่า เจ้าสัวโต ในสมัยรัชกาลที่ 2 ในปีพ.ศ. 2367 เมื่อกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งพระพิชัยวารี (โต) มารับใช้ด้วย พระพิชัยวารี สร้างวัดขึ้นในพ.ศ. 2368 ถวายเป็นพระอารามหลวง โปรดฯพระราชทานนามว่า "วัดกัลยาณมิตร" พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่พร้อมทั้งพระวิหารประดิษฐานพระราชทานเพื่อเป็นประธานแก่วัดนี้ด้วย ต่อมาพระยาราชสุภาวดี (โต) สร้างวัดสมุหประดิษฐานเพื่ออุทิศให้แก่มารดา เมื่อสร้างเสร็จแล้วจึงได้น้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวง

ความหมายของคำว่า กัลยาณมิตร คือ มิตรแท้ เพื่อนแท้ เพื่อนตาย เพื่อนที่คอยช่วยเหลือเพื่อนอย่างจริงใจโดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน เป็นมิตรที่หวังดี มีสิ่งดี ๆ ให้กันด้วยความจริงใจ จึงสอดคล้องกับเนื้อหาเรื่องราวจิตรกรรมที่นำมาวาดไว้ในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐานแห่งนี้

2. การจัดวางภาพและตำแหน่งของภาพ

ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐานมีการจัดวางภาพที่แตกต่างดังนี้ ผนังด้านหลังพระพุทธรูปประธานเขียนภาพการเล่น วิถีชีวิตชาวไทยวนและพระมาลัยโปรดสัตว์นรก ด้านตรงข้ามพระประธานเขียนภาพประเพณีการแห่บั้งไฟและการแห่กระทงเสียผี ภาพผนังข้างด้านขวามือพระประธานเขียนภาพวรรณคดีเรื่อง หลวิชัย คาวี ผนังสกัดซ้ายมือพระประธานเขียนรูปวรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษ บริเวณคอสองทั้งสี่ด้านเขียนภาพลวดลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ผนังด้านขวาพระประธาน

มีจำนวน 5 ห้องภาพ 4 ใน 5 ห้อง เขียนเรื่องหลวิชัยคาวี เริ่มจากด้านซ้ายมาด้านหน้าพระอุโบสถตามลำดับดังนี้

ห้องที่ 1 เป็นภาพชีวิตเด็กชนบทกำลังเล่นน้ำและเลี้ยงควาย

ห้องที่ 2 เป็นเรื่องหลวิชัยคาวี ตอนหลังจากแม่โคถูกแม่เสือฆ่า ลูกเสือกับลูกโคจึงช่วยกันฆ่าแม่เสือแล้วออกเดินทางไปด้วยกัน

ห้องที่ 3 เป็นภาพตอนพระฤๅษีแปลงลูกเสือและลูกโคเป็นมนุษย์ ลูกเสือได้ชื่อว่าหลวิชัย ลูกโคชื่อว่าคาวี และหลังจากทั้งสองสำเร็จการศึกษาศิลปวิทยาจากพระฤๅษีแล้ว จึงออกเดินทางต่อไป

ห้องที่ 4 เป็นภาพตอนหลวิชัยและคาวีกำลังต่อสู้กับยักษ์

ห้องที่ 5 เป็นภาพตอนหลวิชัยและคาวีกำลังเดินทางพร้อมกับเหล่าทหาร

ภาพที่ 1 ผนังด้านขวา เรื่องหลวิชัยคาวีตอนพระฤษีชุบชีวิตลูกเสือและลูกโคเป็นมนุษย์

ผนังทางด้านซ้ายพระประธาน

มีจำนวน 5 ห้อง เขียนเรื่องสมุทรโฆษ เริ่มจากด้านหน้ามาด้านท้ายพระอุโบสถตามลำดับ ดังนี้

ห้องที่ 1 เป็นภาพวิถีชีวิตไทยวนริมน้ำป่าสัก ชายตกปลา หญิงชายช่วยกันพายเรือ

ห้องที่ 2 เป็นเรื่องสมุทรโฆษ ตอนพิทยาธรขโมยพระขรรค์วิเศษไป ทำให้พระสมุทรโฆษและพระนางพิณทุมวดีต้องเสด็จพระดำเนินกลางป่าด้วยพระบาท

ห้องที่ 3 เป็นภาพตอนพระสมุทรโฆษกับนางพิณทุมวดีถูกพายุจนขอนไม้แตกขณะล่อยข้ามแม่น้ำใหญ่ ทำให้ทั้งสององค์ต้องพลัดพรากจากกัน

ห้องที่ 4 เป็นภาพตอนพระนางพิณทุมวดีขึ้นฝั่งเมืองมัทราชไปพักอยู่กับตายายและพระสมุทรโฆษก็ขึ้นฝั่งไปพบกับชาวบ้าน

ห้องที่ 5 เป็นภาพตอนจบ พระสมุทรโฆษเดินทางไปศาลาโรงทานทอดพระเนตรภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระนางสั่งให้วาดเรื่องราวของพระสมุทรโฆษกับพระนางไว้ เมื่อเห็นก็ทรงเศร้าพระทัย จนท้ายสุดได้มาพบกับพระนางพิณทุมวดี

ภาพที่ 2 ผนังด้านซ้ายเรื่องสมุทรโฆษ ตอนพิทยาธรขโมยพระขรรค์วิเศษ

3. ปรากฏการณ์ร่วมสมัยในงานจิตรกรรมฝาผนัง

ส่วนหลักของภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม จะเขียนภาพเรื่องราวของวรรณคดี 2 เรื่อง คือ เรื่องหลวิชัย คาวิ นอกจากนั้นช่างเขียนยังได้สอดแทรกภาพชีวิต เรื่องราวร่วมสมัยไว้เป็นส่วนรองหรือส่วนย่อยอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็น วิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ การแต่งกาย ของชาวไทยวนและคนลาว อาคารบ้านเรือนสถาปัตยกรรมแบบจีน จนถึงสิ่งเล็กๆน้อยๆซึ่งอาจจะเป็กรีดความรู้ ที่น่าศึกษา อาจตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่าช่างเขียนต้องการแสดงให้เห็น ความเจริญของบ้านเมืองในสมัยนั้นที่มีการติดต่อค้าขายกับประเทศจีนและยุโรป รวมถึงศิลปะที่กำลังเป็นที่นิยมในขณะนั้น จึงได้นำมาถ่ายทอดไว้ในงานจิตรกรรมฝาผนังที่พระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐารามแห่งนี้ ดังปรากฏในภาพต่อไปนี้

ด้านสถาปัตยกรรม

ภาพที่ 3 อาคารสถาปัตยกรรมแบบจีนในงานจิตรกรรม

ภาพอาคารสถาปัตยกรรมในงานจิตรกรรมที่แสดงให้เห็นการรับอิทธิพลจากจีน เพราะในยุครัชกาลที่ 3 นั้นการค้าขายกับชาวจีนกำลังเฟื่องฟูเจริญอย่างมาก รวมถึงงานศิลปกรรมด้านอื่นๆที่ได้รับอิทธิพลจากจีน ภาพในงานจิตรกรรมเป็นอาคารสองชั้นมุงด้วยกระเบื้องเคลือบ หมายถึงที่อยู่ของชนชั้นสูงที่มีฐานะ เป็นที่พักซึ่งเป็นรูปแบบนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 ความเจริญดังกล่าวมาอาจจะเห็นได้จากวัดและอารามสมัยรัชกาลที่ 3 ที่นิยมสร้างแบบศิลปะจีน เช่น วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร วัดเทพธิดารามวรวิหาร เป็นต้น

นอกจากนี้จิตรกรรมฝาผนังยังแสดงถึงวัฒนธรรมการเล่นแบบพื้นบ้านและประเพณีพื้นบ้าน ยกตัวอย่าง เช่น การเล่นเตะตะกร้อ การเล่นขี่ม้าส่งเมือง ประเพณีแห่บั้งไฟ เป็นประเพณีพื้นบ้านของผู้ที่มีเชื้อสายลาวทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ประเพณีแห่กระทงเสียวัว เป็นประเพณีพื้นบ้านเพื่อทำการสะเดาะเคราะห์ ต้องจัดกระทงเสียวัวแห่ถวายผีบ้านผีเรือนหรือเทวดาเจ้าป่าเจ้าเขาเพื่อบนบานสานกล่าวให้หลุดพ้นจากเคราะห์ แล้วนำไปลอยในแม่น้ำ เป็นการปล่อยเคราะห์ไป ในภาพจิตรกรรมยังมีวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์อีกด้วย

ด้านประเพณี วิถีชีวิตและการละเล่น

ภาพที่ 4 ประเพณีแห่บั้งไฟและการแต่งกายของชาวไทยวน

ภาพที่ 5 ประเพณีแห่กระทงเสียวัว

ภาพที่ 6 การเล่นขี่ม้าส่งเมือง

ภาพที่ 7 กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ภาพที่ 8 การสูบบุหรี่และกล้องยาสูบแบบจีน

ภาพวิถีชีวิตชาวไทยจีน ไทยมีการใช้ยาสูบตั้งแต่สมัยอยุธยาคนไทยชอบใช้ยาสูบอย่างฉุนทั้งผู้ชายและผู้หญิง โดยได้ยาสูบมาจากเมืองมะนิลา ในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ และจากประเทศจีนสิ่งเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังวัดสมุหประดิษฐาราม

ด้านการค้าขาย

การเดินทางติดต่อค้าขายทางทะเลถือเป็นรายได้ทางเศรษฐกิจที่สำคัญของยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่เติบโตขึ้นอย่างมาก โดยเรือที่ติดต่อค้าขายกับประเทศไทยส่วนใหญ่จะเป็นเรือสำเภาจากประเทศจีน รวมถึงการค้ากับชาติตะวันตกที่ขยายตัวมากขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ภาพจิตรกรรมสามารถสะท้อนความร่วมมือในเหตุการณ์ต่างๆ ในขณะนั้นได้อย่างดี ที่ยกตัวอย่างมาเพียงบางส่วนยังมีปรากฏการณ์ร่วมสมัยในภาพจิตรกรรมอีกหลายภาพที่น่าสนใจ

ภาพที่ 9 เรือสำเภาของจีน (สีแดง) กำแพงเมืองและป้อมปราการ

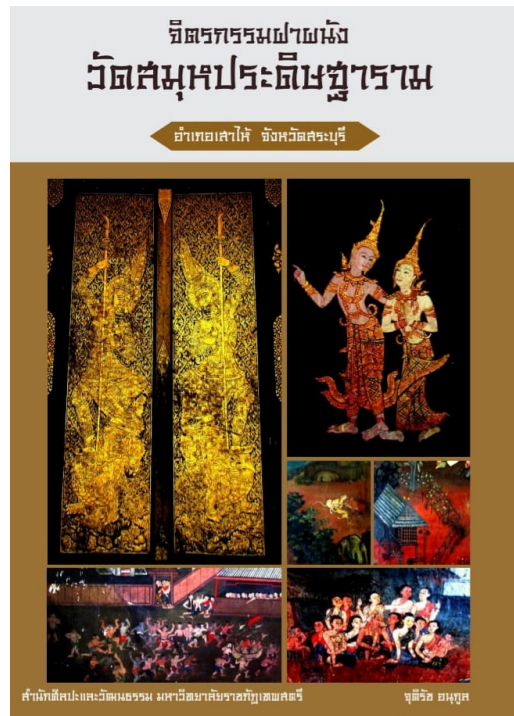

ภาพที่ 10 เรือสำเภาของตะวันตก

2.ประเด็นการอนุรักษ์และเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม

เมื่อทำการศึกษาวิจัยและสรุปองค์ความรู้ต่างๆเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังแล้ว ได้จัดทำภาพถ่ายเป็นสำเนาหาคอนาคตจิตรกรรมลบเลือนภาพต้นฉบับเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ในการซ่อมแซมในอนาคตรวมถึงได้จัดทำเป็นฐานข้อมูลในรูปแบบ e-book เผยแพร่ในสื่อออนไลน์ที่ <https://culture.tru.ac.th/> และสิ่งสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือเพื่อเผยแพร่กับประชาชนผู้ที่สนใจ

ภาพที่ 11 หนังสือจิตรกรรมฝาผนังวัดสมุหประดิษฐารามที่ตีพิมพ์เผยแพร่

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐารามพบว่าสร้างขึ้น ในราวสมัยรัชกาลที่ 3 แล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 4 บูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 นับได้ว่าเป็นช่วงดังกล่าวได้มีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติมากขึ้นเช่นประเทศจีน ประเทศอังกฤษ ดังนั้นจึงส่งผลต่องานจิตรกรรมด้วยเช่นกัน ดังที่ปรากฏในงานจิตรกรรมของวัดสมุหประดิษฐาราม พบว่าเป็นงานจิตรกรรมที่มีลักษณะร่วมสมัย มีการนำเสนอเนื้อหาเรื่องราวการจัดวางภาพที่ไม่เน้นการเขียนแบบชนบประเพณีดั้งเดิมที่เคยทำมา เช่น ไม่เขียนเรื่องไตรภูมิจักรวาลเนื่องจากประเทศสยามขณะนั้นได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน ตรงกับผลงานวิจัยของ วิไลรัตน์ ย้งรอด (2540) ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในเขตกรุงเทพมหานคร งานวิจัยนี้ได้ศึกษาความหมายและสาเหตุของการเสื่อมความนิยมในการเขียนภาพจักรวาลหรือไตรภูมิ ผลการศึกษาพบว่า การเขียนภาพจักรวาลตามคติทางพุทธศาสนาในประเทศไทยเริ่มมีเขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 23 โดยวาดร่วมกับภาพพุทธประวัติและทศชาติชาดก ซึ่งการวาดนั้นเกี่ยวข้องกับการแสดง ความหมายของโลกและจักรวาล แต่การวาดภาพดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เมื่ออิทธิพลความรู้แบบวิทยาศาสตร์ของตะวันตกแพร่เข้ามาในประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ 4 แต่เดิมภาพจิตรกรรมมีหน้าที่รับใช้ศาสนา ต่อมาเริ่มเปลี่ยนแปลงโดยมีการสร้างความหมายใหม่ขึ้นแทน

จากงานวิจัยดังกล่าวจะเห็นได้ว่างานจิตรกรรมไทยได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดและวิธีการมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 อันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับไตรภูมิจักรวาลเสื่อมลง ดังปรากฏในผลงานจิตรกรรมฝาผนังที่วัดสมุหประดิษฐาราม ซึ่งไม่มีการวาดภาพไตรภูมิจักรวาล

ด้านประเด็นเนื้อหาเรื่องราว รูปแบบที่จิตรกรนำมาใช้ในการวาดภาพในพระอุโบสถวัดสมุหประดิษฐาราม จิตรกรสามารถผสมผสานการนำเสนอคือ ใช้รูปแบบการนำเสนอแบบจิตรกรรมไทยประเพณีผสมผสานกับจิตรกรรมไทยร่วมสมัยคือการวาดภาพทิวทัศน์แสดงทัศนียภาพมีระยะใกล้ไกลแบบตะวันตกสอดคล้องกับจิตรกรรมแบบร่วมสมัยของชวโรจน์โพธิ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่วนการนำเสนอเรื่องราวใช้เรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาและวรรณคดี ผสมผสานกับเรื่องราววิถีชีวิตพื้นบ้านที่มีทั้งชาวไทยวนและชาวกะเหรี่ยง สอดคล้องกับผลการวิจัยของ พัทธรินทร์ สุขประมุข (2529) ทำวิจัยเรื่อง ชีวิตชาวบ้านในจิตรกรรมฝาผนังจังหวัดสระบุรี ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านชาวเมืองสระบุรีในสมัยนั้นส่วนใหญ่เป็นคนไทยพื้นบ้าน นอกจากนั้นเป็นคนกลุ่มน้อยได้แก่ คนไทยเชื้อสายไทยวน ซึ่งถูกกวาดต้อนมาจากเชียงแสนเมื่อประมาณปลายกรุงธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์และปัจจุบันชาวไทยวนในจังหวัดสระบุรียังคงรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้บ้างโดยเฉพาะภาษาพูดและประเพณีบางอย่างเช่น พิธีแห่บั้งไฟ การนับถือบรรพบุรุษ เป็นต้น เชื้อสายลาวซึ่งถูกกวาดต้อนมาจากเวียงจันทน์และหัวเมืองต่างๆตามฝั่งแม่น้ำโขงพากันออกเมื่อคราวศึกเจ้าอนุวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ชาวจีนและชาวกะเหรี่ยง นอกจากนั้นจิตรกรยังแสดงความทันสมัยในขณะนั้นเช่นภาพเรือสำเภาจากจีน เรือกลไฟจากยุโรป เป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยในงานจิตรกรรม สอดคล้องกับผลการวิจัยของ มั่นสวาส กุลวงศ์ (2539) ทำวิจัยเรื่อง ภาพสะท้อนสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรณีศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดมณีมาวาส จังหวัดสงขลา ผลการศึกษาพบว่า งานจิตรกรรมฝาผนังวัดมณีมาวาส เป็นภาพที่เขียนสภาพชุมชน การตั้งบ้านเรือนริมแม่น้ำ ภาพตึกแบบฝรั่ง ภาพเรือกลไฟ ภาพประตูเมือง ภาพอาคารจีน ภาพผู้คนที่ย้ายมาในกรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 4 สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลอาชีพ และความทันสมัย

จากการวิจัยพบว่างานจิตรกรรมของวัดสมุหประดิษฐาราม เป็นงานจิตรกรรมไทยแบบร่วมสมัย ที่มีการนำเสนอเนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับวรรณคดีไทยผสมผสานปรากฏการณ์ร่วมสมัยไทย-จีนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 - 5 มีความสอดคล้องกับจิตรกรรมไทยในหลายพื้นที่ของประเทศไทย ที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกัน

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัย จิตรกรรมฝาผนังวัดสมุหประดิษฐาราม ทำให้ทราบถึง เรื่องราวของงานจิตรกรรมฝาผนังที่มีความร่วมสมัยสวยงาม ผสมผสานกับประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อของท้องถิ่นเป็นศิลปกรรมรูปแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 ในการศึกษาในภายหน้าอาจนำเอาองค์ความรู้ด้านจิตรกรรมฝาผนังวัดสมุหประดิษฐารามไปเปรียบเทียบกับจิตรกรรมฝาผนังในสมัยเดียวกันที่ปรากฏในวัดอื่นๆหรือการศึกษาเพื่อพัฒนาในทางเศรษฐกิจ องค์ความรู้เกี่ยวกับจิตรกรรมเหล่านี้หากนำไปต่อยอดพัฒนาเป็นสินค้าที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยว เช่น นำลวดลายจิตรกรรมไปสกรีนบนเสื้อหรือแก้วน้ำเก็บความเย็น หรือผลิตภัณฑ์อื่นๆจะสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มจากมรดกทางวัฒนธรรมและยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวได้อีกทางหนึ่ง

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎา พิณศรี. (2540). การวิเคราะห์อิทธิพลศิลปะและวัฒนธรรมตะวันตกที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดโพธิ์นิมิตสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิตรกรรมไทยประเพณี.(2564).<http://www.wikipedia.org/wiki>. (วันที่ค้นข้อมูล:10 ตุลาคม 2564)
- พัชรินทร์ สุขประมุล. (2529).ชีวิตชาวบ้านในจิตรกรรมฝาผนังจังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร
- มนัสวาส กุลวงศ์. (2539). ภาพสะท้อนสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรณีศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดมณีมาวาส จังหวัดสงขลา.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- วัดสมุหประดิษฐาราม. (2564). <http://www.th.wikipedia.org/wiki> .(วันที่ค้นข้อมูล : 12 ตุลาคม 2564)
- วีไลรัตน์ ยั่งรอด. (2540).การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น ในเขต กรุงเทพมหานคร.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.